

УДК 343.9 (477)

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти
України (*Харківський національний
університет внутрішніх справ*)

Ганна Олександрівна СПІЦИНА
доктор юридичних наук, професор
(*Національний аерокосмічний університет ім. М.Є.
Жуковського «Харківський авіаційний інститут»*)

ЗАГАЛЬНИЙ КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Постановка проблеми. Коли йдеться про протидію злочинності, провідне значення в цій діяльності надається загальним заходам, покликаним кардинально вплинути на злочинність у цілому.

У спеціальній літературі з проблем кримінології вчені виділяють загальні (соціальні) заходи кримінологічної профілактики, виходячи з такого критерію, як ознака цілепокладання¹. Тут називаються заходи, які володіють можливостями реалізувати антикримінальний потенціал суспільства в цілому й усіх його інститутів. Особливість їх полягає в тому, що має відбуватися ненаправлений вплив на кримінологічні детермінанти в процесі прогресивного розвитку суспільства, коли одночасно вирішуються соціальні й інші глобальні завдання і попутно досягаються антикримінальні цілі. Останніми називаються усунення, обмеження та локалізація суперечностей, диспропорцій і кризових явищ, що живлять і відтворюють злочинність². Автори поділяють цю наукову позицію, що вказує на важливу закономірність процесу протидії злочинності. Спираючись на цей підхід, можна оцінити роль загальних заходів у зазначеній сфері. Із цього приводу слід указати, що перетворення, які відбулись на пострадянському просторі, серед іншого і в Україні, істотним чином змінили кожен групу зазначених заходів. Необхідно визнати, що в сучасних умовах ці заходи не чинять істотного впливу на стратегію й тактику протидії злочинності.

Отже, **метою** написання цієї статті є встановлення причин виникнення ситуації, що склалась, а також розробка пропозицій, які, з авторської точки

¹ Іщук О. С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури : монографія. Харків : Золота миля, 2014. С. 17-19; Гладкова Є. О. Питання загальносоціального запобігання злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць. 2014. № 7. С. 101-108.

² Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : НЮАУ, 2011. С. 23-25.

зору, здатні зрушити з місця процеси ефективізації загального кримінологічного впливу.

Виклад основного матеріалу. Реалізована в Україні непряма стратегія протидії злочинності не призвела раніше й не призводить зараз до підвищення або ж до відповідного забезпечення належного рівня безпеки населення. Це пов'язано з тим, що у широких верств населення погіршуються житлові умови й харчування; молодь не отримує необхідної освіти та професійної підготовки, більше того, відродилася соціальна проблема у вигляді безпритульних дітей; спостерігаються безробіття й погіршення пенсійного забезпечення; у сферу дозвілля почав інтенсивно вторгтися кримінальний бізнес, що експлуатує людські вади; істотно знизився рівень соціальної реабілітації осіб, звільнених із пенітенціарних установ; у занепаді перебуває робота по залученню громадськості до боротьби зі злочинністю. Усе це явно не сприяє якісному контролю над такою патологією, як злочинність, і здійсненню ефективної боротьби з нею. Тому потрібна активізація загальних заходів із протидії злочинності, адже і її масштаби й темпи поширення призвели до того, що ця проблема набула державного характеру, оскільки почала виступати загрозою засадам суспільства й нації.

Економічні заходи, покликані впливати на протидію злочинності. Їх сенс полягає в тому, що вони повинні спрямовуватись державою на розвиток економіки. Це в підсумку має створювати передумови для належного розвитку всіх сфер суспільного життя, що заважають ставанню людей на кримінальний шлях, пов'язаний із бізнесом, а також розвитку в суспільстві такої соціальної патології, як злочин.

Заведено вважати, що підвищення рівня життя населення, забезпечення його зайнятості, належні побутові умови й можливість нормально харчуватися можуть певним чином перешкоджати злочинності. У радянський період цей бік життя суспільства мав збитковий характер, тому реформи зустріли підтримку населення країни. Однак кардинальні перетворення в економіці змінили ситуацію тільки для незначної частини населення країни, й одночасно виникла суперечність, обумовлена майновою нерівністю.

Не можна не сказати і про те, що не досягнуто важливих успіхів в економіці, оскільки не відбулося оновлення основних засобів виробництва. Більше того, багато підприємств припинили своє існування, а аграрний сектор перебуває в стані глибокої кризи. Інтенсивно експлуатуються лише природні ресурси країни. Тому цілком закономірно, що економічні заходи, покликані опосередковано протидіяти злочинності, не досягають відповідного результату.

Слід згадати і про те, що побічний кримінальний результат почали викликати економічні заходи з розвитку підприємств, що виробляють алкогольну продукцію. Відмова від державної монополії у цій сфері породила незаконне підприємництво, що викидає на ринок неякісний, а часом і небезпечний для життя алкоголь. Парадокс полягає в тому, що

боротьба з алкоголізмом і пияцтвом в 80-ті роки минулого століття спричинила зростання самогеноваріння, а зняття обмежень на споживання спиртного й інтенсивне його виробництво в недержавному секторі призвели до ще масовішої алкоголізації населення. За рівнем споживання алкоголю Україна регулярно потрапляє до першої трійки країн, де він є найвищим. Так, за офіційними даними Всесвітньої організації охорони здоров'я кількість споживання алкогольних напоїв на рік в Україні збільшилась із 3 літрів (спирту на одну людину) до 8–9 літрів, починаючи з 2006 року¹. При цьому за результатами 2017 року Україна посіла друге місце у рейтингу найбільш питущих країн Європи². Водночас це сприяє і поширенню злочинності, адже зараз знято моральні заборони, і людина, зіткнувшись із різними негативними проблемами, стала більш вільною у виборі способів їх вирішення. Тим більше, що їй зараз більшою мірою доступні як алкоголь, так і зброя.

Особливо слід підкреслити, що в Україні отримало свій розвиток кримінальне підприємництво. Ця діяльність має і суто національний характер, оскільки весь виробничий ланцюжок може здійснюватись на єдиному, не розділеному кордонами просторі. Однак це не виключає міжнародну кооперацію в цій сфері, яка передбачає контрабандну доставку заборонених товарів в Україну та їх поширення. У результаті цього за роки економічних перетворень не були створені перешкоди для незаконного бізнесу. Більш того, впровадження ринкових відносин сприяло становленню та розвитку бізнесу.

Проведений авторами контент-аналіз дозволяє вказати на перелік економічних заходів, які могли б в опосередкованій формі протидіяти такому системному явищу, як злочинний бізнес:

- посилення соціальної орієнтації економіки, стимулювання ділової активності людей і їх зацікавленості в результатах праці, розвиток виробництва на основі сучасних технологій, продумана структурна й інвестиційна стратегія, зміцнення національної валюти та всієї фінансової системи, зменшення сили дії таких явищ, як бідність і безробіття;

- підтримання пропорцій у формі таких співвідношень, як доходи найбагатших і найбідніших, за яких виключаються антогонізація соціальної структури за рахунок значного збільшення частки населення, що живе за межею бідності, та його люмпенізація;

- нейтралізація криміногенних наслідків функціонування економічної сфери на макрорівні (оздоровлення економіки країни в цілому, економічний захист найменш забезпечених верств населення за допомогою введення

¹ Ежегодное потребление алкоголя, литры чистого спирта на человека, население возрастом 15+ лет // Европейский портал информации здравоохранения : Официальный веб портал Европейского регионального бюро Всемирной организации здравоохранения. URL: https://gateway.euro.who.int/ru/indicators/hfa_426-3050-pure-alcohol-consumption-litres-per-capita-age-15plus/visualizations/#id=19443&tab=table (дата звернення: 13.01.2022).

² Україна вийшла на друге місце в рейтингу найбільш п'ющих країн / Суспільство // Business UA. URL: <http://businessua.com/suspilstvo/43068ukraina-viishla-na-drugie-misce-v-reitingu-naibilsh-pyuzih-krain.html#> (дата звернення: 13.01.2022).

науково обґрунтованого рівня прожиткового мінімуму) та на мікрорівні (пільги й допомога конкретним особам, які перебувають у критичній ситуації);

- підвищення рівня життя найбіднішого населення, скорочення розриву між найбільш і найменш забезпеченими верствами;

- розвиток виробництва на основі сучасних технологій, справедливий перерозподіл власності, зниження інфляції, вдосконалення розподільчих відносин;

- стабілізація економіки, зменшення ступеня диференціації населення за рівнем доходів, забезпечення прожиткового мінімуму для незабезпечених верств населення;

- забезпечення пріоритету легальної економічної діяльності;

- економічне стимулювання добровільності відмови від злочинної економічної діяльності;

- компенсація збитків жертвам злочинів.

Оцінюючи цей перелік загальних заходів, слід указати, що правоохоронні органи, безперечно, можуть виявляти фактори, що зумовлюють кримінальний бізнес, проте лише вибірково, обмежено, час від часу. Що ж стосується окреслених заходів, то їх особливість полягає в тому, що вони виходять за межі кримінологічної діяльності. Будучи складовою частиною соціальних практик взагалі вони лише за наслідками взаємодіють із системою контролю за злочинністю. На думку авторів, вирішення завдання профілактичного впливу на динаміку, структуру та причини злочинності в цілому вимагає комплексного підходу. Тому цілком закономірним кроком на рубежі тисячоліть були заходи, спрямовані на створення Координаційного комітету по боротьбі зі злочинністю як спеціального координуючого центру в цій сфері, який мав можливості вирішувати в плані протидії злочинності всі ієрархічно пов'язані між собою проблеми, тобто реалізовувати і заходи соціальної, і власне кримінологічної профілактики¹.

Автори вважають за доцільне висловити особливу точку зору на концепцію загальних заходів протидії злочинності. Її специфіка полягає в тому, що існують дві взаємопов'язані між собою проблеми: з одного боку, злочинність, а з іншого – протидія їй. Безумовно, вони утворюють системне явище, вплив на яке має бути цілком відповідним. Тому загальні заходи можуть результативно впливати на зниження криміногенних ризиків заходів, здійснюваних органами кримінальної юстиції. У цьому плані доречно нагадати прописну істину, що в кожному конкретному випадку необхідно визначати межі можливого та допустимого використання того чи іншого засобу запобігання, а також переваги застосування того чи іншого засобу в цей час і в цьому місці².

¹ Блажівський Є. Координаційна діяльність органів прокуратури України у сфері протидії злочинності та корупції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 2. С. 5–9.

² Гладкова Є. О. Забезпечення прав і свобод особи при здійсненні запобіжного впливу // Харківський національний університет внутрішніх справ в системі підготовки кадрів України : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2014. С. 166–169.

Ідеологічні заходи, покликані впливати на протидію злочинності. Коли йдеться про ідеологію, то маються на увазі різні ідеї та погляди політичного, правового, філософського, морального, релігійного й естетичного характеру. Як правило, вони виражають інтереси соціальних груп або класів, зокрема політичних партій, що представляють ці класи¹.

Коли йдеться про протидію злочинності, до заходів, що можуть чинити відповідний вплив на це соціально-правове явище, відносять і заходи ідеологічного характеру. У сучасних умовах вони можуть формувати у членів суспільства морально-етичну свідомість на базі загальнолюдських цінностей, обмежувати негативний вплив на поведінку людей стандартів масової культури за допомогою її диференційованого споживання, виправляти моральні деформації в осіб з відхиленнями поведінки за допомогою індивідуально-виховної роботи.

Однак не все так просто. Принциповий момент полягає в тому, що в суспільстві можуть панувати або певна ідеологія, що позитивно впливає на його розвиток, або ідеологічний плюралізм, однак суперечності між ідеологіями різних класів і соціальних груп не тягнуть за собою антагоністичних суперечок. Для сучасного українського суспільства транзитного типу якраз є характерною ситуація ідеологічної багатоманітності. Через це спостерігається їх протиставлення між собою. Різні ідеології проявляють прагнення конкурувати, а часом і пригнічувати одна одну. Безперечним є те, що в сучасних умовах в Україні ідеологія лібералізму в її соціально-детерміністському варіанті прагне домінувати над лівим політичним спектром суспільства. Однак обидві ці ідеології головним чином негативно ставляться до злочинності, обстоюючи ідеї боротьби з нею. Разом із тим форми цієї боротьби у представників зазначених ідеологій відрізняються певною специфікою. Якщо представники лівих ідей висловлюють непримиренне ставлення до криміналізму як такого, то представники ліберального напрямку допускають диференційований підхід до протидії злочинності. Тут мається на увазі модель декриміналізації деяких видів злочинів. З урахуванням цього у структурі державної влади завжди існує дилема вибору й визначення спрямованості державної політики у сфері протидії злочинності. Ідеологічні заходи у зв'язку з цим виконують неоднозначну роль у протидії злочинності, оскільки дуже важко прогнозувати, наприклад, ті наслідки, які можуть настати внаслідок ліберального підходу до цієї проблеми.

На думку авторів, домінування на державному рівні тієї чи іншої ідеології, наприклад такої, що передбачає лібералізацію ставлення до злочинця певного типу, опосередковано впливає на всі інші заходи загального та спеціального характеру, що здійснюються державою з протидії такій соціальній патології, як злочинність. Зокрема, рішення легально продавати наркотичні засоби в аптеках створює передумови для більш результативного контролю за ринком збуту наркотиків, дозволяє виявляти, враховувати й

¹ Кримінологія. Академічний курс / кол. авт. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. С. 485.

надавати медичну допомогу споживачам зазначених речовин. Перш за все, це може відбитися на підвищенні ефективності боротьби з наркоманією. Однак тут можуть виникати і проблеми іншого ґатунку, оскільки можна прогнозувати і значне збільшення кількості осіб, які, почавши з уживання легких наркотиків, можуть перейти до важких. У свою чергу, це може призвести до стимулювання наркобізнесу. На наше глибоке переконання, користь від заборони на легальне вживання наркотичних засобів не піддається жодному сумніву, оскільки загравання з таким явищем, як наркоманія, може завдати шкоди добробуту та безпеці людей. Важливим є поєднання кримінально-правового впливу на наркозлочинність із заходами, спрямованими на антинаркотичну пропаганду й на профілактику наркоманії.

Виховні заходи, покликані впливати на протидію злочинності. Цей вплив покликаний не допустити або подолати негативні стереотипи поведінки, а також сформувати у людини лінію поведінки на основі таких позитивних етичних категорій, як совість, порядність в почуття обов'язку, адже ці моральні якості детермінують правослухняність і повагу до закону. Для протидії злочинності важливе значення мають підтримка розвитку освіти та культури в суспільстві, збереження й розвиток духовно-моральної спадщини, оскільки існує чітка залежність між освітнім і культурним рівнем людей, їх вихованістю та ризиком вчинення злочинів.

Окремі кримінологи часом говорять не про виховні, а про психологічні заходи протидії злочинності¹. Однак зміст останніх розкривають з посиланням на термін «виховання», яке має забезпечити в суспільстві формування уявлень і почуттів, що можуть відіграти антикриміногенну роль. Так, вони вказують на необхідність виховання у людини солідарності з кримінально-правовими заборонами, профілактичної активності й довіри до правоохоронних органів. Важливе значення, на їхню думку, може відіграти інформування про способи зниження кримінальної активності та про негативні наслідки порушення кримінально-правових заборон.

Переконані, що в сучасних умовах виникла потреба розробити нові підходи до проблеми протидії злочинності, коли до вирішальних засобів кримінологічного впливу мають потрапити правосвідомість і некаральний вплив. Так, правова свідомість є тим видом психічного відображення навколишньої дійсності, який передбачає певне, а саме правове оформлення суспільних відносин цієї дійсності. Ця проблема – предмет самостійного дослідження. Ми ж вважаємо за необхідне зазначити, що людина, будучи соціальною істотою, повинна відчувати на собі відповідний виховний вплив. При цьому належне моральне виховання неминуче пов'язується з антикримінальним вихованням.

Важливим аспектом цих заходів є виховання підростаючого покоління, коли в школі, в навчальних закладах, а потім і в цілому в суспільстві громадянам прищеплюються навички поведінки, покликані забезпечувати

¹ Веприцкий Р. С. Общий анализ методов и способов противодействия организованной преступности. *Leges si Viata*. 2015. № 6 (282). С. 23–26.

реалізацію правослухняної лінії дій, а також інші позитивні прояви в різних сферах життя. Ці питання слід розглядати в єдиному контексті з формуванням орієнтації на здоровий спосіб життя. Тому в межах шкільного навчання повинні реалізовуватись спеціальні програми навчальних дисциплін профілактичного спрямування. Інший виховний вплив на школярів має здійснюватися в межах позакласної роботи. Важливе значення має і наукове забезпечення цього напрямку, що створює передумови для ефективної організації заходів профілактики.

Не можна не визнати, що в сучасних умовах культивується антивиховання, коли криміналізму надається статус особливої субкультури. Через це відповідні моделі та стереотипи поведінки стають обов'язковим атрибутом зустрічей, вечірок, дискотек і концертів модних музичних груп. Небезпечним є і те, що до процесу антивиховання почали підключатися і засоби масової інформації, де з'являються матеріали, що в прямій або непрякій формі пропагують кримінальні форми поведінки. Наприклад, це публікації та виступи на користь повної або часткової легалізації наркотиків [10]. Непрямий вплив на населення проявляється в тому, що на регіональному рівні в його свідомість повсюдно впроваджується гасло про право на самовираження, захист власної позиції у будь-який спосіб.

Підбиваючи **підсумок**, слід зазначити, що в Україні умови транзитного періоду чинили певний вплив на процес організації та здійснення відповідного кола заходів, що утворюють систему протидії злочинності, де дестабілізація економіки та проблема адаптації ринкових відносин послабили дію загальнодержавних превентивних заходів, а також потурали розвитку кримінального підприємництва й занепаду правової свідомості людей. Ідеологічне різноманіття зумовило пропагування ліберального підходу до протиправної поведінки, що не має однозначної оцінки в плані протидії. Виховні заходи антикримінальної спрямованості зіткнулися з антивихованням у цій сфері, особливо в молодіжному мікросередовищі. Це вимагає оптимізації загальних заходів соціальної профілактики, адже в цьому випадку більш ефективно здійснюватимуться і заходи, що безпосередньо впливають на злочинність.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2022

Алексей Николаевич ЛИТВИНОВ,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Анна Александровна СПИЦЫНА,

доктор юридических наук, профессор

(Национальный аэрокосмический университет им. М. Е. Жуковского

«Харьковский авиационный институт»)

ОБЩЕЕ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ КАК СРЕДСТВО ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Рассмотрены современные средства и способы противодействия

преступности. На основе анализа отечественного и зарубежного опыта приведены основные тенденции усовершенствования национальных и международных правовых механизмов государства в противодействии уголовным правонарушениям и преступлениям.

Ключевые слова: *предупреждение, криминологическое воздействие, меры криминологической профилактики, побочный результат, экономика.*

Oleksii M. LYTVYNOV,

Doctor in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Hanna A. SPITSYNA

Doctor in Law, Professor

(M.E. Zhukovsky National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute")

GENERAL CRIMINOLOGICAL INFLUENCE AS A MEANS OF COUNTERING CRIME

Modern means and methods of counteracting crime are considered. Based on the analysis of domestic and foreign experience, the main trends in improving national and international legal mechanisms of the state in combating criminal offenses and crimes are presented.

Key words: *prevention, criminological influence, criminological prevention measures, side effect, economics.*